

ואתחנן, שבת נחמו: ונשמרתם מאד לנפשותיכם

כאשר משה רבנו חוזר בפרשתנו ומספר את מעמד הר סיני, הוא בוחר להציגו בהדגשים אחרים מאלו שבסיפור הראשון, בחומש שמות. אחד ההבטים המודגשים ביותר בדבריו של משה רבנו הוא העובדה שלא ראו מאומה. זאת, כסיבה מרכזית לשלול עשית כל דמות, פסל ותמונה. משה מדגיש פעם אחר פעם: "קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול", "ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחורב מתוך האש". בפסוקים נוספים מוסבר החשש הגדול המניע את ההדגשה הזאת, החשש מפני עבודת אלילים: "פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל, תבנית זכר או נקבה... ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ... ונדחת והשתחווית להם ועבדתם", בסיום הפרשיה שוב: "השמרו לכם פן תשכחו את ברית ... ועשיתם לכם פסל תמונת כל...". גם הפרשיה הבאה, המזהירה על העתיד להיות בארץ ישראל, חוזרת על החשש הזה: "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל..." גם עונש הגלות שיבוא בעקבות זאת קשור לבעיית האלילים: "והפיץ ה' אתכם בעמים... ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם, עץ ואבן..."

בחומש שמות, חסרה ההדגשה הזאת. אמנם בעשרת הדברות עצמן מפורש איסור "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" אך לא נאמר שם שהסיבה לכך היא שלא ראו דבר בהר סיני. אדרבה, בספר שמות ישנם מספר ביטויים שאינם נמנעים מלהציג את מעמד הר סיני כמעמד של ראייה. כך לדוגמה בפסוקים שאחרי עשרת הדברות: "וכל העם רואים את הקולות",¹ "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם",² בהמשכו של סיפור הר סיני נאמר על משה ואהרן, נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ש"ויראו את א-להי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר",³ "ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו".⁴ כזה הוא גם תאורו של משה כנביא רואה בפרשת בהעלותך: "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט!"⁵ אין ספק, שמשה רבנו בנאומו מגלה חשש הרבה יותר חמור מפני הגשמת הא-להים ועשית פסל ותמונה מאשר ספר שמות. שתי סיבות אפשריות לכך, ושתיהן מרומזות בנאומיו של משה בספר דברים, אחת בשל העבר, והאחרת בשל העתיד. העבר הוא נסיונו המר של משה רבנו בחטא העגל: "וארא והנה חטאתם לה' א-להיכם עשיתם לכם עגל מסכה".⁶ התיאורים שיש בהם ממד של ראייה נעלמו בעקבות חטא העגל, כשהתברר שהחשש לעשית פסל ותמונה הוא חשש ממשי. הסיבה האחרת היא על שם העתיד, הכניסה לארץ ישראל שבה יוקף העם בעממים עובדי אלילים, וקיימת סכנה שאם לא יילחמו באלילות, יגרר העם אחרי התרבות הסובבת: "כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים".⁷

בהנחה שאיסור פסל ותמונה קיים כבר בדברות שבספר שמות, ושלילת הגשמת הא-ל אינה חידוש של משה רבנו בספר דברים, צריך להסביר כיצד יתכן שבספר שמות מדובר על ראייה ולשם מה השתמשו במינוח הזה. הפירוש המקובל על כל פרשנינו בכל הדורות הוא שהראיה שמדובר בה אינה ראייה מוחשית, אלא השגה רוחנית המדומה לראיה. כפי שמצינו בלשונו של קהלת: "וראיתי כי

¹ שמות כ טו

² שמות כ יט

³ שמות כד י

⁴ שמות כד יא

⁵ במדבר יב ח

⁶ דברים ט טז

⁷ דברים ז ד

אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו".⁸ הראיה היא "אובנתא דליבא" – הבנת הלב. בחוגים שונים ובתקופות שונות הציעו הסברים שונים למובנה של ראייה זו, בהתאם לתפיסותיהם את ההשגה הרוחנית. הגאונים דברו על ראייה מעין מוחשית או על "מראה הנבואה", שבו הנביא רואה חזיון כל שהוא, שאינו קיים במציאות החומרית הרגילה. הפילוסופים פרשו במגמה של השגה שכלית, המקובלים והחסידיים במגמה של השגה נפשית. זו הדרך בה פתרו את הסתירה הגלויה שבין שלילת ההגשמה ומניעת אפשרות הראיה המוחשית, לבין הפסוקים המשתמשים במונח הראיה, הן בפרשיות מעמד הר סיני והן לאחר מכן, בספרי הנבואה. שם נמצאים ביטויים חריפים עוד יותר של ראייה, כדוגמת הנביא ישעיהו המעיד: "וארא את א-דני יושב על כסא רם ונשא".⁹

אף על פי שהראיה שבה מדובר אין בה הגשמה ואין בה חשש פסל ותמונה, משה רבנו טרח לשלול כל ביטוי של ראייה, גם בדרך השאלה, בשל החשש הממשי שעמד בפניו, של פולחנים אליליים.

מדוע אם כן לא נמנעה התורה בספרי שמות ובמדבר, ובודאי בעלי ספרי הנבואה, מלתאר תיאורים שבהם נעשה שימוש בתיאור של ראייה כמו-מוחשית להתגלות ה' ולהשגה הרוחנית, השכלית או הנפשית של הנביא? מסתבר, שבצד הצורך לשלול את ההגשמה האלילית רוצה התורה ורוצים הנביאים ללמדנו את אפשרות ההשגה של הא-להים ברמת הכרה שדומה לראיה. שלילה בלבד יכולה להשיג בצד סילוק ההגשמה גם דחיה כוללת של האמונה בא-להים. זה מה שקרה בעידן החילון המודרני, כאשר המאבק נגד האלילות, ונגד ההבטים האליליים שחדרו לנצרות והציפו אותה באיקונות ופסלים, גרמו לעולם המערבי להתנכר לאמונה ולסלק כליל את הא-להים מעולמו. כדי למנוע את התופעה הזאת, וכדי לכוון יחס של הכרה במציאות ה' ונוכחותו בחיינו, נצרכה התורה והנביאים בעקבותיה לתאר מציאות של הכרה שמדומה לראיה של ממש.

מכאן נובע הצורך בניסוח כפול ואף סותר. מצד אחד צריך לבטא בעצמה רבה את ההכרה במציאות ה', עד כדי דימויה לראיה גשמית, ומצד שני צריך לשלול בעצמה רבה לא פחות את הנטייה האנושית לפטישיזם, להחפצה חומרית של הרעיון הא-להי. הדרך היעילה לעשות זאת אינה להציע נוסח מתון ומעורפל של מושג ההתגלות, אלא דווקא לנסח במלוא הקיצוניות את שני הקטבים. שלילה גמורה של האלילות, בצד תביעה אדירה להכרה במציאות ה' בעולמנו, וחיים לאורה של הכרה זו. "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" היא אזהרה דו-סטריית. מצד אחד, לא להתפתות אחרי פולחנים אחרים, מצד שני, לא לאבד את האמונה בא-להים חי וקיים.

⁸ קהלת ג' כב, וכמוהו רבים בספר.

⁹ ישעיהו ו' א